

Özgün Makale

“Dinî” Manipülasyonlar Karşısında İmam Hatip Okullarının Misyonu

Yusuf Batar¹
 Muş Alparslan Üniversitesi

Öz

Bu çalışmanın temel amacı; İslam tarihinde yaşanan din istismarı gerçekliğinden hareketle, bugün karşı karşıya olduğumuz manipülatif “dinî” oluşumlar karşısında alınabilecek eğitsel tedbirleri tartışmaktır. Bu temel amaç doğrultusunda, geçmişte medresenin bu konuda icra ettiği işlev ve günümüzde imam hatip okullarının yüklendiği misyon tahlil edilmektedir. Konu, iki alt başlık altında işlenmektedir. Birincisi, aktüel değerini hiçbir zaman yitirmeyen dinî istismar konusudur. Öncelikle, kavramsal bir analizle; dinî istismarın ne anlama geldiği, hangi saiklerle yapıldığı ve gerçekleşme şekilleri ortaya konulmaktadır. Daha sonra, İslam tarihinde iz bırakan siyasal ve sosyal oluşumların ortaya çıkışı sürecinde yaşanan istismar örnekleri ve bunlara karşı özellikle eğitsel anlamda geliştirilen tedbirler tahlil edilmektedir. Medrese kurumu, bu analizin mihverini teşkil etmektedir. Ayrıca, tarihte olduğu gibi günümüzde de varlığını devam ettiren istismar probleminin güncel yansımaları ve somut örnekleri üzerinde de durulmaktadır. Konunun ikinci alt başlığı ise istismar sorununun günümüzde yol açtığı sorunlar karşısında imam hatip okullarının üstlendiği fonksiyonla ilgilidir. Bu kapsamda, kurulduğu tarihten bugüne imam hatip okullarının yüklendiği misyon, bu okulların dayandığı sosyolojik taban ve bu okullarda verilen dinî eğitimin içeriden ve dışarıdan yürütülen dinî istismar akımları karşısındaki rolü tahlil edilmektedir. Özellikle, son zamanlarda şekil ve yöntem değiştirerek İslam dünyasında sarsıcı etkiler yaratan manipülatif oluşumlara karşı eğitsel bir tedbir olarak imam hatip okullarının eğitim programında yapılması gereken değişiklikler üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada izlenecek olan yöntem, konuyla ilgili tarihî kayıtların ve yapılmış çalışmaların verilerinin analizine dayalı olarak elde edilen sonuçların değerlendirilmesi şeklinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Dinî istismar • Eğitim • Medrese • İmam Hatip okulu

¹ Yusuf Batar (Doç. Dr.), Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Eğitimi Bölümü ABD, Diyarbakır Yolu 7. km, 49250 Muş. Eposta: ybatar@hotmail.com

Bugünün şartlarında imam hatip okullarına olan ihtiyacımız, artık Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda ifadesini bulan “din hizmetleri” bağlamının ötesine geçmiş durumdadır. Bu tezin iki temel dayanağı bulunmaktadır. Birincisi, bugün ihtiyaç duyulan din hizmetlerinin imam hatip formasyonu ile ifa edilemeyecek derecede genişlemiş ve çeşitlenmiş olmasıdır. İkincisi ise şu sosyolojik durumdur: Bu okullar; açıldığı günden itibaren toplum tarafından “sadece din hizmetine eleman yetiştiren bir kurum” olarak görülmemiş, “çocukların hem dinini hem de dünyasını ihya edecek bir eğitim kurumu” olarak değerlendirilmiştir. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin mesleki tercihleri, özellikle kız çocuklarının bu okullara yönelik rağbeti; bunun en çarpıcı göstergeleridir.

Aslında, imam hatipler konusunda milletin iradesi; genellikle devlet aklını aşan bir boyutta olmuştur. Devlet, imam hatibi bir yönüyle medresenin bir “alternatifi” olarak kurgularken; millet, bu kurumları bir geleneğin “devamı” olarak görmüştür. Kendi taleplerini ve beklentilerini devletle “çatışmadan” elde etmeyi bir teamül olarak benimsemiş olan ülke insanı, medreselerin kapanmasıyla yaşadığı kaybı yine devletle çatışmadan imam hatip yoluyla telafi etme yoluna gitmiştir. Ancak imam hatip uygulamasının ürettiği toplumsal sonuca baktığımızda, bu kurumun temelde hem devletin hem de milletin beklentilerine cevap verebilecek bir potansiyeli özünde barındırdığını söyleyebiliriz.

Devlet açısından bakıldığında; Tevhid-i Tedrisat'ta ifadesini bulan, eğitimdeki çok başlılığın ortadan kaldırılmasında ve değişik kanallardan beslenme ihtimali olan her türlü siyasi, etnik ve dinî manipülasyonun önlenmesinde imam hatip önemli bir görev ifa etmiştir. Özellikle dinî anlamda yaşanabilecek bazı savrulmaların önlenmesinde bu okulun rolü inkâr edilemez. İşte bu, devlet açısından en önemli kazanım olmuştur. Millet penceresinden bakıldığında ise, yukarıda da ifade edildiği gibi, medresenin karşıladığı eğitim biçimine alışkın olan ve ondan vazgeçmek istemeyen ama aynı zamanda devletin ön gördüğü siyasi ve sosyal projeksiyonla da ters düşmek istemeyen toplum kesimleri için imam hatip, bir ara formül olmuştur.

Eğitim konusunda milleti ve devleti ortak bir noktada buluşturan bu hassasiyetin kaynağını geleneksel alışkanlıklarda aramak gerekir. Bu alışkanlığın en somut yansıması, hiç şüphesiz medrese kurumudur. Tarihî veriler, İslam dünyasında medreselerin ortaya çıkışındaki esas amacın doğru bir din anlayışını yaymak olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Çelebi, 1998, s. 83-87; Gözütok, 2012, s. 195–198; Makdisi, 2007, s. 203–209). İslam eğitim tarihinde müstesna bir yere sahip olan Nurettin Zengî'ye atfedilen şu söz, aslında meseleyi net bir şekilde ortaya koymaktadır: “Biz, medreseleri; bu memlekette bidatleri defetmek, dini izhar etmek ve ilmi yaymaktan başka bir gaye ile kurmadık.” (Gözütok, 2012, s. 198). Büyük Selçuklu'dan Osmanlı'ya, zengin bir birikimin mirasçısı olan ülkemizde Cumhuriyet'le birlikte diğer

alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da düzenlemeler yapılırken, hafızalara kazınmış olan bu tecrübe belli ölçülerde etkili olmuştur. Seküler bir eğitim sistemine geçilirken devletin din eğitiminden vazgeçmemesi ve onu kendi kontrolünde devam ettirmeyi taahhüt etmesinde, toplumun da bütün olumsuzluklara rağmen bu okullara sürekli rağbet etmesinde geçmişteki yaşanmışlıkların etkisini inkâr edemeyiz.

Hz. Peygamber’in vefatından itibaren Müslümanları meşgul eden en önemli problem; birtakım şahsi, siyasi ya da ekonomik çıkarlar elde etmek isteyen kişilerin bazı dinî değerleri kendi amaçları uğruna istismar etmeye çalışmış olmalarıdır. Zaman zaman oldukça yıkıcı sonuçlar doğuran bu istismara dayalı çıkışlar karşısında toplumu ve toplumsal yapıyı korumada siyasi ve askerî tedbirler yetersiz kalmıştır. Yaşanan tecrübeler göstermiştir ki bu tehlikeyi uzun vadeli bir şekilde bertaraf etmenin yolu eğitimidir.

Nizamiye Medreseleri (kuruluşu: 459/1067) ile sistemli bir hâle gelen medrese kurumu; İslam dünyasının, toplumsal ve siyasal yapısını korumak için geliştirdiği en stratejik kurumdur. Medrese, sıradan bir “din eğitimi” kurumu değildir. Bu kurum; devletin bekası açısından siyasi, toplumun huzur içinde yaşaması açısından sosyal, gelecek neslin bilinçlenmesi açısından da eğitsel bir kurumdur. Yöneticiler de toplum da bu müesseseyi böyle algılamıştır. Öyle ki medrese, İslam coğrafyasında kurulan bütün devletlerin kesintiye uğratmadan yaşattığı ender kurumlardan biri olmuştur. Dolayısıyla, medresenin ömrü; İslam coğrafyasında kurulan bütün devletlerden ve diğer siyasi, sosyal yapılardan daha uzun olmuştur.

Cumhuriyetle birlikte yeni bir siyasi ve sosyal sisteme geçen ülkemizde, Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) ile kurulan imam hatip okullarının tekabül ettiği siyasal ve sosyal misyon; büyük ölçüde medreseyle benzerlik arz etmektedir. Kaldı ki imam hatip okullarının nüvesi, Osmanlı Devleti’nin son döneminde Medresetü’l-Vâizîn (1912) ve Medrestü’l-Eimme ve’l-Hutebâ (1913) adlarıyla kurulan ve daha sonra da Medrestü’l-İrşâd (1917) adı altında birleştirilen okullarla zaten oluşturulmuştu.

Bu okulların kurulduğu günden bu zamana kadar yaşanan tecrübeler ışığında şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Medresenin, dün İslam toplumunun yüz yüze geldiği her türlü dinî manipülasyona karşı koruyuculuk vasfını ve devletle milleti bütünleştiren fonksiyonunu bugün imam hatip okulları büyük ölçüde devam ettirmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla amaçlanan eğitimde birliğin ve buna bağlı olarak toplumsal birliktelik ruhunun oluşmasında imam hatip okullarının katkısı inkâr edilemez. Özellikle Cumhuriyet’in kuruluşundan bu zamana kadar yaşanan onca hengâmeye rağmen, imam hatip okullarında okuyan kitlenin devlet-millet bütünleşmesi konusundaki hassasiyeti ve toplumu ayrıştırarak her türlü fikre karşı mesafeli duruşu, bu tezin en belirgin dayanağıdır. Dolayısıyla, bu okulları sadece din hizmetlerine eleman yetiştiren birer meslek okulu şeklinde değerlendirmek gerçekçi olmaz.

Bu makalenin konusu; din istismarına ve dinî manipülasyonlara karşı, medreseden imam hatip okuluna, programlı din eğitiminin toplumu koruma işlevini irdelemektir. Bu çerçevede, Müslümanların tarihinde sıkça karşılaşılan din istismarının ve buradan beslenen manipülatif hareketlerin bertaraf edilmesinde programlı din eğitiminin rolü ele alınmaktadır. Öncelikle din istismarı ve dinî manipülasyon kavramları tahlil edilmekte, ardından tarihte medrese ve günümüzde imam hatip okullarının bu problemleri çözmedeki işlevleri üzerinde durulmaktadır.

Amacımız; bugün çok daha karmaşık bir hâl almaya başlayan dinî manipülasyonlara karşı, din eğitimi yoluyla yapılabileceklere dair tespitlerde bulunmak ve çözüm önerileri geliştirmektir.

Din İstismarı Kavramı

İstismar kelimesi, Arapça kökenli ‘s-m-r’ fiilinden türetilmiştir. Ragıp el-İsfehâni, ‘es-semeru’ isminin temelde “meyve/ürün” anlamında olduğunu ve “bir maldan veya herhangi bir şeyden elde edilen her türlü faydayı ifade etmek” bu kelimenin kullanılabileceğini belirtmektedir. Müellifin bu anlama uygun olarak verdiği örnek de şu şekildedir: “*İlmin meyvesi salih amel, salih amelin meyvesi de cennettir.*” (el-İsfehâni, 2002, s. 176). Bu anlamdaki bir diğer örnek de *Tezkiretü'l Evliyâ*'da (1341) geçen şu ifadedir: “*Ol edebün semeresi rahmet ola.*” (bk. EtimolojiTürkçe, t.y.)

İstismar kelimesinin olumsuz anlamları Türkçede ortaya çıkmıştır (bk. Kubbealtı Lügatı, t.y.). Nitekim *TDK Türkçe Sözlük*'te *istismar* kelimesinin karşılığı, “birinin iyi niyetini kötüye kullanmak” şeklinde ifade edilmiştir: “*Türkiye Cumhuriyeti; laikliği umdeleri arasına koymakla dini tecavülden, istismardan; menfaate, şerre alet etmekten kurtardı.*” (O. S. Orhon) (bk. Türk Dil Kurumu Sözlüğü, t.y.a) Bu bakış açısının etkisini, Türkçe yazılmış ahlak ve hukuk literatüründe rahatlıkla görebiliyoruz: “*İstismar; ahlaki söylemde bir kişinin iyi niyetinden, saflığından, bilgisizliğinden istifade ederek ve bir ahlaki değer veya toplumsal idealin çekiciliğini kullanarak, hak edilmemiş bir yarar elde etmek anlamına gelmektedir. Hukuk dilinde ise bu davranış, hakları kötüye kullanmanın bir alt durumu olarak değerlendirilmektedir.*” (Erdoğan, 2000, s. 29–30) Dikkat edilirse bu tanımlamalarda istismara aracı kılınan bazı değerlere ve ideallere işaret edilmektedir. Dolayısıyla; istismarın varlığından söz edebilmek için, istismar edilen değerın istismara uğrayan taraflar nezdinde gerçekten bir “değer” olarak algılanıyor olması gerekir. İstismarcı için ise bu değerın kullanılıp atılmaktan başka herhangi bir “değer”i söz konusu değildir (Erdoğan, 2000, s. 30). Yapılan değişik tanımlarda *istismar* kelimesinin çağrıştırdığı hususların başında; olumsuzluk, gayriahlakilik, samimiyetsizlik ve çıkarıcılık gelmektedir (Kırbaşoğlu, 2000, s. 121).

Din istismarı ise belli bir amaca ulaşabilmek için, dinle herhangi bir hemhâllik kurmaksızın, onunla ontolojik bir dünyayı paylaşmaksızın onu kullanmak; onu

o amaç doğrultusunda sömürmek; ondan bir semere beklemek; onu kâr üretici bir sermaye olarak görmek şeklinde tanımlanmaktadır (Aktay, 2000, s. 40–41). Din psikolojisinde, dinle kurulan bu menfaate dayalı ilişki; “dış güdümlü dindarlık” kavramıyla betimlenmektedir. Zira dış güdümlü dindarlar, mensubiyet iddiasında buldukları dini kullanma eğilimindedirler (Hökelekli, 2011, s. 76).

Dine dayalı istismar, temelde şu iki kaynaktan beslenir: Her şeyden önce ortada kutsala yapılan bir atfın bulunması gerekir. Zira istismarı etkili kılan şey, onun kutsal ile olan ilişkisidir. İslam söz konusu olduğunda ise, kutsal; Allah, Peygamber, *Kur'an* ve hadis gibi kurucu kavramlardır (Kırbaşoğlu, 2000, s. 123). Dinin simgesel değerleri kullanılarak meşruiyet, politik/ekonomik güç, mal, para, rant vb. elde edilmektedir. Buna Muaviye'nin *Kur'an* yapraklarını askerlerin kılıçlarına taktırarak savaşı lehine çevirmesi; Kilise'nin tarih boyu elde ettiği politik ve ekonomik güç; Yahudi din adamlarının mabetleri ticarethaneye çevirmeleri örnek verilebilir (Güler, 2000, s. 66). Özetle; burada din, elde edilmek istenen bazı menfaatler için âdeta bir manivela işlevi görmektedir. İstismarın ikinci beslenme kaynağı ise kendi “dindarlık”larının böyle bir ilişkide kullanılmasına rıza gösteren din mensuplarıdır. Çünkü kendilerinden menfaat devşirenler, çoğunlukla o dine inanan kesimler olmaktadır. Dolayısıyla; dinin istismarı, bir anlamda “dini üzenge olarak kullanıp başkasının sırtına binmek” ise “sırtına binilenleri”nin buna nasıl rıza gösterdiğini de sorgulamak gerekir (Çiftçi, 2000, s. 18).

İstismarın İki Temel Sebebi

Meşrulaştırma. İstismarın temel sebebi, “meşrulaştırma” arzusudur. İnsanların davranışlarını kendilerine ve başkalarına “haklı gösterme” ve “meşrulaştırma” çabaları, “istismar”ın kökenidir diyebiliriz. Din, tarihteki en etkin meşrulaştırma vasıtasıdır (Çiftçi, 2000, s. 15–17). Zira her türlü iktidara meşruluk kazandırma sürecinde dinler önemli işlevler üstlenmişlerdir (Şaylan, 2003, s. 32). Buna bağlı olarak da insanlık tarihi; din tahrifi ve istismarının örnekleriyle doludur (Örnekler için bk. Ateş, 2004).

Dinin bu gücünün sosyolojik yorumu, şu şekilde yapılmaktadır: İnsani yorumlarla inşa edilen meşrulaştırmalar, dinsel geleneğin bir unsuru hâline getirildiğinde; bu yorumlar, insanilikten bağımsız bir hâl alıp mutlaklaştırılır (Çiftçi, 2000, s. 16).

İktidar hırsı. İstismarın ardındaki temel saikin “iktidar” tutkusu olduğu; dolayısıyla, tarih boyunca iktidarda olanların veya bu hırsıyla hareket edenlerin dini hep istismar edegeldiği genel kabul gören bir tespittir. Ancak bu davranışın sadece siyasi iktidar hevesinden kaynaklandığını söylemek doğru değildir. Bu gayriahlaki davranışı “hedefine ulaşmak için başkasını kullanmak” şeklinde tanımlayan Said Hatipoğlu'nun da işaret ettiği gibi; istismar hareketi, “Müslüman toplumu” hayatının her safhasında görülen bir sorundur (Hatipoğlu, 2000, s. 8). Sürdürülmek istenen

iktidar; siyasi olabileceği gibi ekonomik, “dinî”, kültürel, sosyal, psikolojik vs. de olabilir. Bu süreçlerin tamamında ortak olan özellik, dinî değerlerin ve tutumların manipüle ediliyor olmasıdır.

İslam Tarihinde Yaşanan İstismar Çeşitleri

Peygamber’in istismar edilmesi. Arap kavminin kutsallaştırılması, Hz. Peygamber’in soyundan gelmenin kutsallaştırılması, Arapçanın kutsallaştırılması, O’nun yaşadığı coğrafyanın kutsallaştırılması gibi örnekler verilebilir (Hatiboğlu, 2000, s. 9).

Rivayetlerin istismar edilmesi. Her hâlükârda; iyi-kötü, hangi amaçla olursa olsun, Hz. Peygamber’in otoritesinden yararlanmak için hadis uydurmak; bir olgu olarak din istismarı kapsamında değerlendirilebilir. Konunun uzmanlarına göre bu problem, tarihte yaşanıp bitmiş bir sorun değildir. Aksine, günümüzde de hadis uydurma faaliyetleri devam etmektedir (Kırbaçoğlu, 1999, s. 136–146).

İdeolojik istismar. İslam toplumunda, ideolojik olarak savunulan bir fikri topluma benimsetebilmek için çoğunlukla dinî kaynaklar referans gösterilmeye çalışılmış ve *Kur’an* ayetleri ile hadisler, bu amaçla pervasızca kullanılmıştır. Siyasi iktidarlar, dini sıklıkla bir “ideolojik aygıt” olarak kullanmış; ideolojik akımlar da kendilerine bir meşruiyet zemini oluşturmak için dini araçsallaştırmaktan çekinmemişlerdir.

Fıkâhî istismar. Belli dönemlerde veya belli kişilerce ortaya konulmuş olan dinî yorumların/anlayışların kutsallaştırılmasıdır. İslam’da vücut bulmuş mezheplerin, kendilerini “Fırka-yı Nâciye/Kurtuluşa Ermiş Fırka” olarak lanse etmeye çalışmaları; bu istismarın en çarpıcı örneklerindedir. *Kur’an*’ın anlamını belirlediği bazı kavramların bile bazı mezhepler tarafından tamamen kendi dini ideolojilerini ve yaşam tarzlarını yansıtacak şekilde sübjektif ve siyasal kavramlar hâline dönüştürüldüğüne şahit olmaktayız (Kutlu, 2000, s. 99).

Siyasi istismar. Dinî değerler, her zaman siyasi amaçların aracı veya meşrulaştırıcısı olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra başlayan hilafet tartışmalarını, İslam coğrafyasında kurulan bütün devletlerin yönetimlerini dinle meşrulaştırma çabalarını ve hatta günümüzde İslam ülkeleri arasında laikliği esas alan bütün rejimlerin dinle olan ilişkisini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra başlayan “ridde” hareketleri, Hz. Osman’ın ve Hz. Ali’nin hilafet dönemlerinde yaşanan siyasi çalkantılar, Emevîlerin saltanatlarını ve uygulamalarını toplum nezdinde meşrulaştırmak için bazı dinî argümanları kullanmaları; bu istismar türünün en çarpıcı örnekleridir (Geniş bilgi için bk. Sarıçam, 2000, s. 139–146). Bir ihtilalle Emevî saltanatına son veren Abbasîlerin de işin başından itibaren birtakım dinî kavramları siyasi amaçla kullandıklarını görebiliyoruz (Geniş bilgi için bk. Bozkurt, 2000, s. 147–158).

Bazı kavramların istismarı. Gayb, kader, Mehdilik, halifelik, felsefe, Ali ve evladı, cin, sihir, büyü, takiye, cer, tasavvuf, keramet, yoksulluk, ruhsat, hafızlık, vahdetivücut, *Kur'an*, bazı kıyafetler, hülle, mezhep, maslahat, peygamber sevgisi, rüya vb. yüzlerce kavramın istismar amaçlı kullanımına şahit oluyoruz.

Bu istismar kaynağı, o kadar mümbit(!) ki Müslümanlarla ilgili herhangi bir hesabı olan farklı çevreler de buradan nemalanmaya çalışmışlardır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Osmanlı'yı parçalamak isteyen İngilizlerin II. Abdülhamit döneminde Araplar arasında hilafet meselesini gündeme getirmesidir. Bu dönemde İngiliz propagandaları yüzünden Osmanlı padişahının Kureyş soyundan gelmemesi sebebiyle meşru halife olamayacağı ileri sürülmeye başlandı. Bunun üzerine padişah da eskiden beri Osmanlı medreselerinde okutulan *Şerhu'l-Akâid* adlı kitaptaki “imamet” bahsini çıkarttırmak zorunda kalmıştır (Küçük, 1989, s. 220).

Bazı saygın şahsiyetlerin istismarı. Şiilerin Hz. Ali başta olmak üzere ehlibeyti ve Cafer es-Sadık gibi şahsiyetleri istismar etmeleri; Sünni dünyada ise Gazali, Mevlana, Abdülkadir-i Geylani gibi şahsiyetler etrafında oluşturulan gizemli algılar bunun en çarpıcı örnekleridir.

İstismarın Bir Aracı Olarak Manipülasyon

Dine dayalı istismar sürecinde kullanılan en etkin araç, hiç şüphesiz dinî söylemin amacından saptırılmasıdır. İstismarcılar, genellikle varmak istedikleri hedef için kullanıma müsait olduğunu gördükleri dinî buyrukları ve değerleri vazediliş amacından saptırarak kendi amaçlarına hizmet edecek bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu art niyetli kullanım; İslam geleneğinde, “tevil” ve “tahrif” gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Ancak zaman içinde bu tahrif işi öylesine organize ve karmaşık bir hâl aldı ki bunu ifade eden daha farklı kavramlar da gelişmeye başladı. Özellikle teknolojik imkânların, iletişim araçlarının ve kitle psikolojisini yönlendiren diğer araçların devreye girmesi; siyasi/ideolojik çekişmelerde diğer değerler gibi dinin de daha etkin bir şekilde istismar aracı olarak kullanılmasını mümkün kılmaya başladı. Günümüzde bu durumu tanımlamak için manipülasyon kavramı kullanılmaktadır.

Fransızca kökenli bir terim olan manipülasyon; sözlük anlamı itibariyle “yönlendirme”, “seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme”, “varlıkları; yapıcı, açıklayıcı ve yararlı bir biçimde kullanmak” gibi anlamlara gelmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, t.y.b). Mecaz anlamı itibariyle ise manipülasyon; “bir işe parmak sokma, karıştırma; bir şeyi manevralarla istenilen amaca yönlendirme, dalavere yapmak” (Ejder, 2001: 258) ve “kendi çıkarları için kullanma, hile yaparak fiyatları istediği gibi değiştirme, başkalarını kendi çıkarları için kullanma” gibi anlamlara gelmektedir (Redhouse, 1994, s. 252). Ekonomide ihtiyaçların manipülasyonu, “genellikle medya ve reklam aracılığıyla gerçekte ihtiyacımız olmayan şeylere ihtiyaç duyar hâle getirilmemiz” şeklinde tanımlanmaktadır (Lodziak, 2003, s. 40).

Hayatın neredeyse her alanında karşılaşılan manipülasyon olgusunu her disiplin kendi diliyle tanımlamaktadır. Örneğin, hukuk dilinde bu kelime; “oyun”, “entrika”, “hile”, “dalavere”, “hokkabazlık” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Evik, 2004, s. 76). Ekonomide ise “sermaye piyasalarında alım satıma konu finansal varlıkların fiyat oluşumuna gerçek ve kabul edilebilir bir nedene dayanmaksızın etkide bulunulması, manipülâtörün kendi amaç ve istekleri doğrultusunda menfaat sağlaması ve diğer yatırımcıların yanlış yönlendirilmesi amaçlarını içeren davranış ve işlemler bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır (Chambers, 2004, s. 63).

Tarihî kayıtlar, adı konmamış manipülasyon örnekleriyle doludur. Kutsal kabul edilen dinî metinlerde, edebi eserlerde, destanlarda, felsefi öğretilerde, tarih kitaplarında ya da günümüze kadar ulaşan diğer sözlü ve yazılı kaynaklarda manipülâtif tutum ve davranışların pek çok çeşidiyle karşılaşmak mümkündür. Ancak özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren teknolojik gelişmelerin hızlanması ve kitle iletişim araçlarının bireyi ve toplumu etkileme gücünün artmasıyla birlikte manipülasyon; sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda önemli bir silah hâline dönüşmüştür. Hatta bu silah, uluslararası arenada yürütülen psikolojik savaşların en güçlü araçlarından biri hâline gelmiştir.

Günümüzde manipülasyon süreçlerinin nasıl işlediğini anlamak için yine çağdaş bir kavram sayılan “algı yönetimi” mefhumuna bakmamız gerekir. Zira bu kavramı ilk kez kullanan ABD Savunma Bakanlığı şu şekilde bir tanımlama yapmaktadır: *“Kitlelerin duygu, düşünce, amaç, mantık, istihbarat sistemleri ve liderlerini etkileyerek seçili bilgilerin yayılması ve/veya durdurulması; bunun sonucunda hedef davranış ve düşüncelerin hedefleyenin istekleri doğrultusunda yönlendirilmesidir.”* (akt., Türk, 2014, s. 16) Bu tanımlamada dikkat çeken iki husus bulunmaktadır. Birincisi; algı yönetiminin temel aracı, kullanıma sürülen bilgilerin niteliğidir. İkinci husus da şudur: Algılarımızı yönetenlerin bizde gerçekleştirmek istedikleri temel hedef, düşüncelerimizi manipüle ederek bazı istendik davranışları benimsememizi sağlamaktır. Dolayısıyla, bu süreci oldukça kuşatıcı bir etkinlikler bütünü olarak görmemiz gerekmektedir. Nitekim diğer bir tanımda, algılama yönetimi; “kitlelerin hislerini, güdülerini ve düşünce sistemlerini etki altına almak için yürütülen eylemlerin tamamı” şeklinde açıklanmaktadır (Saydam, 2012, s. 79).

Manipülasyon, algı yönetimi süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bir yandan manipülâtif bilgilerle yönlendirilen zihinler; diğer yandan propaganda, eğitim ve provakasyon gibi psikolojik savaş taktikleriyle istenen kıvama getirilmeye çalışılmaktadır (Gültekin, 2016, s. 16–18). Bu süreçte gerçekleştirilen bütün etkinlikler, manipülâtif bir karakteri haizdir. Yanlış ve yanlış bilgilerin yanı sıra doğru bilginin de manipüle edilerek kullanılması, bu girişimin en yanıltıcı tarafıdır.

Günümüzde artık bir uzmanlık alanı hâline gelen bu sürecin işleminde birçok psikolojik ve sosyolojik argüman kullanılmaktadır. Örneğin; hedef kitlenin kandırılabilmesi için gerçek amacın gizlenmesi, halk nezdinde muteber bazı bilgilerin ve uzmanların kullanılması, etkili taşıyıcıların devrede olması, bilgilerin bütünden kopartılarak ve yeniden yapılandırılarak sunulması, verilmek istenen mesajın yoğun tekrarı, akıldan çok duygulara hitap edilmesi, “Sizden biriyim!” imajının verilmesi gibi taktiklerden bahsedilmektedir (Gültekin, 2016, s. 22 vd.).

Hangi inanç ya da öğretiye göre değerlendirilirse değerlendirilsin, sorunlu olduğu açık olan bu yaklaşım tarzı; bugün dünyanın gidişatına yön verme iddiasındaki devletler, lobiler, uluslararası yapılar, kısaca ifade etmek gerekirse küresel sistem tarafından güçlü bir biçimde kullanılmaktadır. Özellikle İslam’a ve İslam dünyasına yönelik olarak Batı dünyasında geliştirilen söylemde söz konusu manipülasyonun bütün boyutlarını rahatlıkla görebiliyoruz. Öyle ki bu manipülatif süreçte İslam’ın kutsal değerlerinin, kavramlarının, inanç dünyasını şekillendiren sembollerin, kabullerin, uygulamaların, tercihlerin; kısacası, bir Müslümanın hayatını şekillendiren maddi manevi her şeyin hedef alınarak yıpratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yıpratma süreçleri ile birlikte toplumların aldatılmaya hazır hâle getirilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz (Küçük, 2016, s. 6–11). Zira manipülatörler ne kadar yetenekli olurlarsa olsunlar, kandırma sürecinde kritik bileşen kandırılanlardır (Gültekin, 2016, s. 21).

İslam dünyasının bugün karşı karşıya olduğu istismar hareketlerine baktığımızda; Amerika’dan Avrupa’ya, bu coğrafyayla çıkar ilişkisi olan bütün ülkelerin bu yapıların söylemleriyle ve eylemleriyle ciddi bir şekilde ilgilendiklerini görmekteyiz. Kısacası; düne kadar kendi yağında kavru lan istismarcılar, bugün ummadıkları bir uluslararası pazar ve destek görmektedirler. Bu ayrıntıya dikkat çektikten sonra konuyu daha da netleştirmek amacıyla somut bir iki örnek verilebilir.

Güncel Manipülasyon Örnekleri

İslam’ın manipülasyonların kıskacında nasıl bir tahrif ve tahrip projesine tabi tutulduğunu somut örneklerle anlatan güncel bir raporda geçen şu satırlara bakalım (Küçük, 2016, s. 6–11): Son yıllarda İslam’ı nitelemek için kullanılan “siyasal İslam”, “ılımlı İslam” ve “İslami terör” gibi kavramlar; ABD düşünce kuruluşlarınınca geliştirilmiş, Batı menşeli kavramlardır. İslam dinini tahrip etme amacını taşıyan bu manipülasyonlar, insanların zihinlerini bulandırmakta ve aslında var olmayan farklı İslam algıları yaratmaktadır. Bu bağlamda, dünyaya iki farklı İslam modeli sunulmaktadır: “aşırı İslam” ve “ılımlı İslam”. “Aşırı, radikal İslam” modeli ile İslam; şiddeti teşvik eden hatta şiddetle aynı anlama gelen bir din olarak gösterilmekte, Batı tarafından Soğuk Savaş döneminden bu yana kurulan ve desteklenen taşeron terör örgütleri vasıtasıyla da bu görüş güçlendirilmektedir. Geleneksel İslami değerlerle

alakası olmayan ve bir elinde Batı'nın silahları, diğer elinde *Kur'an-ı Kerim* olan bu terör örgütlerinin faaliyetleri sonucunda İslam; yok edilmesi gereken bir sistem olarak servis edilmeye başlanmıştır. Yine ABD düşünce kuruluşlarının bir ürünü olan “ılımlı İslam” kavramı; George W. Bush tarafından ABD Barış Enstitüsü'ne atanan, Middle East Forum başkanı, İsrail yanlısı, İslam eleştirmeni Daniel Pipes tarafından kullanılmıştır. “İlimli İslam” projesi, Pipes'in 1995'teki bir açıklamasında kullandığı “Radikal İslam tehdidine çözüm, ‘ılımlı İslam’dır.” sözünün üzerine bina edilmiştir (Kirman, 2004, s. 185). Hristiyan ürünü Dinlerarası Diyalog projesinin can damarı ve modernist Protestan İslam yorumu olan “ılımlı İslam” ile Müslümanların yaşayışlarının gayrimüslimlere benzetilerek dinin Protestanlaştırılması amaçlanmaktadır. RAND düşünce kuruluşunun danışmanı ve CIA eski Yakın ve Güney Asya Bölgesi İstihbarat Şefi Graham Fuller; *Siyasi İslam'ın Geleceği* isimli kitabında, Dinlerarası Diyalogun Türkiye'deki en güçlü aktivistlerinden, liberal ve reformist İslamcı olduğunu yazdığı Fethullah Gülen'in ve Nurculuğun desteklenmesi gerektiğini savunmuştur (bk. Wikipedia, t.y.).

Batı tarafından yaratılan ve desteklenen “aşırı İslam” ile “ılımlı İslam” projelerinin ilki, “kötü İslam” adıyla Batı'nın düşmanı olarak servis edilirken ikincisi “iyi İslam” olarak Batı'nın desteğini kazanmaktadır. Hâlbuki iki yanlış İslam algısının da mucidi olan Batı, aşırıcular karşısında “ılımlı İslam”ı meşru göstererek İslam'ın genleriyle oynamaktadır. Bu iki İslam yorumu da Batı'nın çıkarlarına hizmet etmektedir. “Aşırı, radikal İslam” bağlamında bölgedeki Batı müdahaleleri meşrulaştırılmakta, Batı çıkarlarına uygun düzenlemelere gidilmektedir. “İlimli İslam” bağlamında ise siyasi ve ekonomik açılma sağlanarak ülke ekonomileri kapitalist sisteme entegre edilmekte ve demokratik görünümü, bağımlı ve halkını temsil etmeyen yönetimlerle bölgenin kontrolü sağlanmaktadır (UHİM, 2017, s. 36).

İster şahsi çıkarlar isterse uluslararası bazı hesaplar için yapılsın, her durumda manipülasyon; dini kullanarak çıkar elde etmek, dinî değerleri metalaştırmak ve dindarları aldatmaktır. Her iki şekilde de müdahaleye uğrayan din, kendi özgün gerçekliğinden uzaklaşmakta ve yeni bir forma bürünmektedir; ki bu form, ticari/siyasi bir meta hâlinde satışa sunulmaktadır. Hasılıkelam, manipülatif söylemler; İslam'la ve Müslümanlarla hesabı olan güçlerin Müslümanların içinden bazı ajanları kullanarak “kaleyi içinden fethetme” çabasına en fazla hizmet eden bir araca dönüşmüş durumdadır. Öyle ki zaman içinde din istismarı, âdeta kurumsal bir yapıya bürünmüştür.

Günümüzde şahit olduğumuz benzer yapılarda da yukarıda sıralanan özelliklerin tamamının var olduğunu tespit edebilmekteyiz. Örneğin; uzağa gitmeden, İslam coğrafyasını kasıp kavuran DAESH hareketi ve ülkemizin karşı karşıya olduğu FETÖ yapılanması gibi örgütlerin argümanlarına baktığımızda bu özellikleri görebilmekteyiz. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından organize edilen

“Dini İstismar Hareketi FETÖ/PDY Olağanüstü Din Şurası”nda söz konusu örgütün özellikleriyle ilgili olarak yapılan tespitler, benzer karakterdeki bütün manipülatif yapılanmalar hakkında fikir verici niteliktedir. Söz konusu şurada bu örgütün yapısıyla ilgili özellikle şu hususların altı çizilmektedir (DİB, 2016):

- Emellerine ulaşmak için dini ve dinî duyguları istismar etmek,
- Kayıtsız şartsız itaat kültürü,
- Liderin masumiyetine dair mutlak inanç,
- Allah adı kullanılarak çeşitli kişilere, yapılara ve hiziplere yönelik davet,
- Dinî görünümlü eğitim faaliyetlerini bir güç ve çıkar ağına dönüştürmek,
- Sır, gizem, adanmışlık, karizmatik kişilik gösterisi,
- Revaç bulan rüyalar ve gizemli hikâyeler,
- Hakikati kendi tekeline alarak kendisinin dışındaki herkesi dışlayan bir anlayış,
- Denetime kapalı gizli faaliyetler ve şeffaf olmayan mali işleyiş,
- Takiye gereği kendini gizleme, olduğundan farklı görünme,
- Allah için yapılması gereken ibadetleri, farklı amaçlar için istismar etmek.

Yukarıda sıralanan özellikler, geçmişten bu yana değişik örneklerine şahit olduğumuz istismar amaçlı yapıların genel karakterini ortaya koymaktadır. Bu tespitler, aynı zamanda yapılması gerekenler hakkında da bizlere ciddi ipuçları vermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, bundan sonra da İslam dünyasını meşgul edecek olan, psikolojik savaşın bu “yumuşak gücüne” karşı yapılabilecek en etkili iş; insanları bilgilendirmek ve bilinçlendirmektir.

İstismar Karşısında Eğitimin Rolü

İstismar olayı, genellikle kitlelerin din konusundaki bilgisizliğinden veya saflığından kaynaklanmaktadır (Güler, 2000, s. 66). Bu bilgisizliği gidermenin en sağlıklı yolu, hiç şüphesiz eğitimidir. İslam dünyasında eğitimin toplumu bilinçlendirmede icra ettiği fonksiyonu, tarihî kayıtlar açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Mesela bk. Çelebi, 1998; Gözütok, 2002, 2012).

Hz. Peygamber döneminden itibaren mescit ve cami bünyesinde kesintisiz bir şekilde devam eden eğitim faaliyetleri, X. asırdan itibaren kurulmaya başlanan medrese sistemi ile daha programlı ve resmî bir hüviyet kazanmıştır. Medrese, bu niteliğini Osmanlı'nın son dönemlerine kadar da devam ettirmiştir. Medresenin gerçek anlamda resmîleşme tarihi, genellikle Nizamiye (1067) ile başlatılmaktadır. Tabiri caizse, bu zamana kadar devlet destekli olarak ama “sivil inisiyatif” ile varlığını

devam ettiren din eğitimine, bu tarihten itibaren devlet doğrudan müdahil olmuştur. Bu müdahalenin en önemli sebebi, siyasi ve sosyal birlikteliği korumaktır. Zira o sırada devlet, Şia'ya ve Bâtini cereyanlara karşı Sünnî doktrini ve aynı zamanda kendi siyasi varlığını koruma altına almak için medrese kurumunu devlet bütçesiyle takviye etmeyi ve yaygınlaştırmayı bir politika olarak belirlemiştir. Böylece; devlet adamlarının desteğiyle, içerisinde ehli-sünnet fıkhına uygun eğitimin yapıldığı medreseler yapmak; bir gelenek hâlini almaya başlamıştır (Parladır, 1987, s. 156).

Selçukluların, medreseleri; ilmî gelişmeyi sağlamak, âlimlere maaş vererek onları devletin yanında tutmak ve Fâtımîlerin Şiilik propagandasına karşı Sünnî akideyi müdafaa için kurduğu ifade edilmektedir (Kılıç, 2011, s. 858). Bağdat'ta Nizamiye Medreseleri'nde; Suriye bölgesinde Nurettin Zengî'yle yapımına başlanan medreselerde; Mısır-Filistin bölgesinde Selahaddin Eyyubi'nin desteğiyle kurulmaya başlanan medreselerde; İlhanlılar, Timurlular, Anadolu Selçuklu ve nihayetinde Osmanlı dönemlerinde kurulan bütün medreselerde; inanç birlikteliğini ve siyasal sosyal bütünlüğü koruma hedefi hep gözetilmiştir.

Dünkü tecrübe, bugünümüze ışık tutmaktadır. Büyük Selçuklu'dan Osmanlı'ya, eğer eğitim kurumu desteklenip geliştirilmeseydi toplumsal birliği ve devlet-millet bütünlüğünü korumak bu kadar kolay olmayacaktı. Osmanlı'nın gerileyişinde ilmiye sınıfının uğradığı nitelik kaybının etkisini bu vesileyle hatırlamakta fayda var.

Özellikle İslam coğrafyası üzerinde yaşamakta olan uluslararası çıkar mücadelesinde, bu bölge üzerinde çıkar hesabı yapanların iştahını en fazla kabartan şeyin Müslümanlar arasında yaygınlık kazanan manipülatif söylemler olduğunu söyleyebiliriz. Bilhassa mezhep çatışmaları ve şiddeti teşvik eden dışlayıcı yaklaşımlar, kullanım için en uygun malzemeler olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda dünyanın gündeminden hiç düşmeyen ve yaptıkları eylemlerle de sürekli olarak İslam'a ve Müslümanlara zarar veren şiddet yanlısı yapıların bu kadar etkili olmasını, başka türlü anlamak mümkün değildir. Diğer taraftan; bilimsel anlamda elle tutulur hiçbir dayanağı olmayan argümanlarla insanların "aklını başından alan", ilkesiz, takiyeci ve dinin temel naslarını kendine göre yorumlayan gizemli yapıların varlığı da bu ümmetin enerjisini tüketen ciddi sorunlardır.

Hem şiddete varan katı yapıların hem de her şeyi mübah görmeye varan kimliksiz yapıların tamamında insanları etkilemek için çok yoğun bir manipülatif söylem kullanıldığını görebiliyoruz. Aynı zamanda, bu tür organizasyonların her türlü kullanıma müsait olduğu da aşikârdır. Yukarıda ifade edildiği üzere, İslam coğrafyasında bugün yaşamakta olan sorunların birçoğunun bu tür anlayışlardan beslendiğini söylemek mümkündür. Öyle ki görünürde bu yapılara karşı olduklarını iddia eden birçok ülkede, bunların bir şekilde varlıklarını devam ettirdiklerine şahit oluyoruz. Ülkemizde şahit olduğumuz FETÖ yapılanmasına karşı başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin sahiplenici tavrı, bunun en somut örneklerindedir.

Dinî Manipülasyonlara Karşı İmam Hatip Okullarının Rolü

Makalenin girişinde de ifade edildiği gibi; İslam dünyası, karşı karşıya kaldığı istismar ve manipülasyonları dün medrese ile somutlaşan programlı eğitim hamlesi vasıtasıyla nasıl bertaraf etmeye çalıştıysa bugün de yapılması gereken benzer bir çalışmadır. Cumhuriyetle birlikte yeni bir siyasal yapıya geçilen ülkemizde yaşanan bir asırlık tecrübe gösteriyor ki; din, bu topraklarda birlik ve dirlik için hâlâ en önemli kaynaktır. Aynı zamanda, dinî alanın ihmal edilmesi durumunda toplumsal dayanışmanın zayıflaması ve ortamın din istismarına müsait hâle gelmesi de muhtemel bir durumdur.

Ülkemizde 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan talihsiz darbe girişimi üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından organize edilen “Dini İstismar Hareketi FETÖ/PDY Olağanüstü Din Şurası” kararları arasında yer alan şu ifade, bu konudaki maksadımızı özetlemektedir: “*Dinin sahih yollarla öğretilmesi süreçlerinde büyük kırılmaların yaşandığı, buna karşılık dinî anlayış ve pratiklerde mistik öğelerin çok baskın olduğu toplumlarda, bu türden bâtını (ezoterik) ve mistik (gizemli) iddialar; çok kolay bir biçimde insanları etkileyebilmektedir.*” (DİB, 2016, s. 50) Söz konusu raporda bugün karşı karşıya olduğumuz din istismarının beslendiği kaynaklar ve buna karşı alınması gereken eğitsel tedbirlerin nitelikleri, veciz bir şekilde ortaya konmuştur:

Bu tür dinî yapıların toplumu aldatmasına fırsat vermemek için, din eğitimi ve öğretimi politikaları yeniden değerlendirilmeli ve bu çerçevede her seviyede din eğitimi ve öğretimi gözden geçirilmelidir. (...)

İstismarcı dinî gruplara yönelimin önlenmesinde en etkin olan husus, bireylerin dinî alanda sağlam ve yeterli bilgiye sahip olmalarıdır. Her seviyeden sahih bir din eğitiminin verilebilmesi ve *Kur'an*, sünnet gibi dinin temel kaynakları ile temel öğretilerinin bütüncül olarak kavratılabilmesi için eğitim sisteminde gerekli değişiklikler yapılmalıdır.

Yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere, insanların herhangi bir cemaate yönelme sebepleri; din kaynaklı değil, psikolojik ve sosyolojiktir. (...) Dinî eğitim sürecinde, *Kur'an*'da ve sünnette yer alan temel ilkelere dayalı davranış tarzını önceleyen ve bunu bir yaşam biçimine dönüştürebilen ideal nesillerin yetiştirilmesi ana hedef olmalı ve din eğitimi programları ve müfredatı, buna dönük olarak yeniden gözden geçirilmelidir. Bu çerçevede, her şeyden evvel daha ilköğrenim aşamasından itibaren fitratların korunması ve sağlam bir karakter eğitiminin verilmesi esas olmalıdır. Çocuklarda kişiliğin geliştirilmesi, sosyal bir birey olmalarına dönük yeterli eğitimin verilmesi, dinî ve millî değerlerin kazandırılması öncelenmelidir. Eğitim ve öğretimde salt ezberci bir zihin inşası yerine; araştırıp soruşturan, tartışan ve aklî melekeleri ve muhakemeyi güçlendiren yöntemlere ağırlık verilmelidir. Aynı şekilde, akıl ile duygu

arasındaki ilişkiyi ve dengeyi koruyan bir bakış açısı kazandırılmalı; ne akıl uğruna duygu ne de duygu uğruna akıl feda edilmelidir.

Sadece ezberci bir din eğitimi, bireyi özgürleştirmek yerine esir alacak hatta robotlaştıracaktır. Çünkü bu yöntem, bireyin kendi değerlerini oluşturarak dürtülerin ve çevrenin esaretinden kurtulmasını engellemektedir. Ahlaken özgürleşemeyen birey, kumandası kimin elindeyse ona göre davranacaktır. Ezberci eğitim anlayışında sunulan hazır bilgiler, “mutlak değişmez doğrular” olarak kabul edilmekte; sorgulanıp, irdelenmemekte ve bu bilgilerle yetinilerek yeni bilgiler üretilmemektedir. Ezberci eğitimin bilgileri empoze edici üslubu, bireyin zihnini baskı altına alıp kalıplaştırmaktadır. Böyle bir din eğitiminden geçen kişinin, dinî bilgileri hiç sorgulamadan ve anlamlandırmadan kabullenmesi; dinî doğruların tam anlaşılmasını, onların zenginliklerinin ve işlevlerinin kavranmasını engellemektedir. Hâliyle öğrenci, bu bilgileri hayatında kullanabileceği somutluğa dönüştürememekte; sonuçta özellikle ahlaki değerler işlevsizleşmektedir (DİB, 2016, s. 72–73).

Anlaşılan o ki, din istismarına karşı koruyuculuk vasfı, din eğitiminin temel misyonunda yer alması gereken bir niteliktir. Ülkemiz özelinde imam hatip okulları, bu misyonu üstlenmeye namzet yegâne kurumlardır. Bu okulların halk nezdindeki itibarı ve mevcut eğitim sistemiyle âdeta bütünleşmiş hâli, bizim için büyük bir şanstır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu zamana kadar yaşanan tecrübeler de farklı arayışlara gerek olmadığını bize öğretmiş durumdadır. Artık “Niçin din eğitimi?” veya “Niçin imam hatip?” sorularını bir kenara bırakıp “Nasıl bir imam hatip?” sorusunun cevabına yoğunlaşmalıyız. Bu soruya cevap ararken özellikle bugün bizleri daha fazla meşgul etmeye başlayan din istismarı ve dinî manipülasyonlara karşı yapılması gerekenleri göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun işaret ettiği her türlü din hizmetinin karşılanması ve din alanında ihtisas için eleman yetiştirmeye olan ihtiyacımız, bugün düne göre daha az değildir. Buna ilaveten, toplumumuzun karşı karşıya olduğu her türlü din istismarına karşı belirli bir duyarlılık seviyesini korumak için programlı din eğitimi yaygınlaştırmak da elzemdir. Tekrar vurgulamak gerekirse, imam hatip okulları bu konuda devletin de toplumun da işini kolaylaştıracak en müsait kurumlardır.

Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki, imam hatip liseleri için öngörülen programın vizyonunda ve misyonunda istismara karşı net bir duyarlılık vurgusu bulunmaktadır. Nitekim söz konusu programın hemen giriş kısmında, din eğitimi alanının boş bırakılması hâlinde hurafe bilgilerin bu boşluğu bir şekilde dolduracağına dikkatler çekilmektedir. Dinle ilgili bilgilenme ihtiyacının okulda karşılanmaması durumunda batıl inanç ve hurafelerin yaygınlaşacağı, din istismarının çoğalacağı ve bunun da toplumsal tedirginlik ve kargaşaya sebep olabileceği ifade edilmiştir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, t.y.).

Söz konusu programda konumuza ışık tutacak nitelikte şu hususların altı çizilmektedir: Türkiye’de mesleki din öğretiminin içerik, programlar, yöntem, öğretmen yetiştirme vb. noktalar dikkate alınarak planlanması; bireylerin taklit eden değil sorgulayan, seçim yapabilen, yeni bilgilere açık, dini kaynaklarından araştıran ve bilimsel verilerle yorumlayan, inançlara saygılı ve kültürüne yabancılaşmayan kişiler olarak yetiştirilmesi üzerinde düşünülmesi gerekmektedir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, t.y.).

Mesleki din öğretiminin vizyonundan bahsedilirken sıralanan maddelerden birkaç tanesinde de konumuzla ilgili olarak şu temel amaçlar sıralanmaktadır: *“Dinin değişmez esasları (nasları) ile onların yorumlarını birbirinden ayırabilen; dinî yorumları akıl ve bilim ekseninde değerlendirebilen; araştıran, sorgulayan ve edindiği bilgiler ışığında aklını kullanarak problemlere çözüm üretebilen; İslam’daki farklı dinî yorumlara anlayışla yaklaşan ve diğer dinleri tanıyan bireyler yetiştirmektir.”* Ayrıca, öğrencilere kazandırılması hedeflenen temel beceriler arasında eleştirel düşünme becerisi de bir hedef olarak kaydedilmiştir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, t.y.).

Sonuç ve Öneriler

Görüldüğü gibi, imam hatip okullarının programında öngörülen eğitim sürecinden geçen bir insanın din konusunda kazanacağı bilinç; ona din istismarı karşısında belli bir duyarlılık kazandıracaktır. Ancak bugün karşı karşıya olduğumuz tehlike, çok daha büyük ve karmaşıktır. Dolayısıyla, bu okullarla ilgili olarak acilen yapılması gereken birkaç hususu şöylece özetleyebiliriz:

1. İmam hatip okullarının yasal ve toplumsal konumunu doğru tespit etmek: Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu okulların vazgeçilmezliğini, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’ndaki ilgili madde ise bu okulların hem mesleğe hem de yükseköğrenime hazırlayan bir kurum olduğunu belirleyen yasal düzenlemelerdir. Bu okulların, kuruluşundan bu yana toplum tarafından nasıl karşılandığı ve sahiplenildiği de bilinen bir gerçektir. Toplum nezdinde imam hatip okulu; sadece bir meslek okulu olarak değil, aynı zamanda çocuklarının hem dinini hem de dünyasını öğrendiği bir adrestir. Ayrıca bu okullar; toplumun, eğitimi ve devleti sahiplenmesinin de önemli bir aracı olmuşlardır.

2. Din hizmetlerinin gerektirdiği formasyonu yeniden değerlendirmek: Günümüz şartları düşünüldüğünde, toplumun ihtiyaç duyacağı din hizmetlerinin niteliğinin ve niceliğinin ileri düzeyde bilgi ve donanım gerektirdiği inkâr edilemez. Dolayısıyla, bu alanda hizmet üretecek elemanların en azından lisans düzeyinde bir eğitim almaları gerekmektedir. İmam hatip okulları, bireyi söz konusu lisans eğitime hazırlayan bir eğitim kurumu olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca; yukarıda da ifade

edildiği gibi, bu okula devam eden her öğrencinin din hizmetleri alanında çalışmak istemediği de göz ardı edilmemelidir. Bu durumu; bir tehlike olarak görmek yerine, toplumda belirli düzeyde bir dinî hassasiyetin ve bilincin oluşması açısından bir şans olarak görmek gerekir.

3. Buna bağlı olarak imam hatip liselerinin programını da kısmen revize etmek gerekir. Daha açık bir ifadeyle; bu okullarda verilen Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam gibi derslerdeki uzmanlık düzeyinde bilinmesi gereken konuların programdan çıkarılması gerekmektedir. Din hizmetleri alanında uzmanlaşmak ve hizmet yürütmek isteyen öğrencilerin bu konularla ilgili ileri düzeydeki bilgiye olan ihtiyacı, ilahiyat fakültelerinde karşılanmalıdır. Ancak bu derslerin her birisinde, gerekli olan temel bilgileri ve sağlıklı tutumları kazandırmak gerekir. Dolayısıyla söz konusu derslerin yeniden yapılandırılması ile öğrencilerin azami fayda sağlaması mümkün olacaktır.

4. İmam hatip okulları etrafında yürütülen ideolojik tartışmaların etkisini kırmak için bu okulların pedagojik, sosyolojik ve hukuki anlamda nasıl bir gerçekliğe tekabül ettiğine dair çalışmalar derinleştirilerek çoğaltılmalıdır.

5. İmam hatip okullarının programı ve dersleri, din istismarına karşı duyarlı bir nesil yetiştirmek amacıyla yeniden gözden geçirilmelidir. Bu konuyla ilgili bilişsel ve duyuşsal kazanımlar belirlenmeli ve buna uygun içerikler oluşturulmalıdır. Özellikle günümüzde farklı şekillerde ve söylemlerle karşımıza çıkan dinî manipülasyonlara karşı öğrenciler bilinçlendirilmelidir. Bu kapsamda; Temel Dini Bilgiler, Siyer, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Akaid ve Kelam, Dinler Tarihi, İslam Kültür ve Medeniyeti derslerinin içeriklerinde, özellikle istismarcıların kullanmak isteyeceği konularla ilgili gerekli bilinçlendirme yapılabilir.

Extended Abstract

Imam Hatip Schools' Mission against "Religious" Manipulations*

Yusuf Batar

Abstract

The main purpose of this study is to discuss the educational precautions that can be taken against the manipulative "religious" formations which are encountered these days with motion from the reality of religious abuse experienced in Islamic history. In line with this the main objective is the analysis of the functions that madrasas of the past had performed on this subject and the mission that is placed on the Imam Hatip Schools these days. The topic is covered under two subheadings. The first is religious abuse, whose actual merit is never lost. Religious abuse is primarily introduced through a conceptual analysis of what it means, through which motives it is made, and the forms it realizes. Later, examples of exploitation experienced in the process of the emerging political and social formations that have led the way in Islamic history and the measures developed against these exploitations, are analyzed particularly in an educational sense. The madrasa institution constitutes the axis of this analysis. Additionally, the problem of abuse that continues to exist today as it has in the past is contemplated over current reflections and concrete examples. The second sub-heading for this topic relates to the function that Imam Hatip Schools undertake against the issues of today that introduce the problem of abuse. In this context, the mission that Imam Hitap Schools have undertaken (from what was established in the past to today), the sociological platform on which these schools are based, and the role of religious education against the currents of religious abuse that are carried out from within and without are analyzed. In particular, recent changes in form and method focus on the changes that need to occur in Imam Hatip Schools' educational program as an educational measure against the manipulative formations that create devastating effects in the Islamic world. The method used in this study will be in the form of an evaluation of the results obtained through a detailed analysis of the data from historical records and studies performed in relation to this topic.

Keywords

Religious abuse • Education • Madrasa • Imam Hatip School

* This is an extended abstract of the paper entitled " 'Dini' manipölasyonlar karşısında İmam Hatip okullarının misyonu" published in *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*.

Manuscript Received: April 24, 2017 / Revised: May 7, 2017 / Accepted: May 10, 2017 / OnlineFirst: July 25, 2017.

Correspondence to: Department of Religious Education, Faculty of Islamic Sciences, Muş Alparslan University, Diyarbakır Yolu 7. km. Muş 49250 Turkey. Email: ybatar@hotmail.com

To cite this article: Batar, Y. (2017). Imam Hatip schools' mission against "religious" manipulations. *Talim Journal of Muslim Education and Schools*, 1, 29–54. <http://dx.doi.org/10.12738/talim.2017.1.0005>

The subject of this article examines systematic religious education's function of social protection, from madrasas to the Imam Hitap Schools, against religious abuse and religious manipulations. In this context, the role of systematic religious education is addressed in the disposal of religious abuses that have been frequently encountered in the history of Muslims and the manipulative movements that have been nurtured there. Our aim is to make determinations about what can be done by way of religious education in the face of religious manipulations that have started taking a more complex form today and develop proposals to resolve them.

Religious abuse is defined as using religion without any established commonality or sharing of an ontological world with religion, exploiting it for certain purposes, and seeing religion as profit-generating capital. Religion-based abuse is mainly nurtured from two sources; first of all, it needs to have an attribute of being apparently sanctified. The second nurturing sources of the abuse are religious members who consent to their own "religiousness" being used in such a relationship.

The most effective instrument used in the process of religious-based exploitation is undoubtedly the diversion of religious discourse from its purpose. Those who exploit generally use the religious commands and values for the goal they want to reach in a way that serves their own by deviating them from their established intention. This malicious use is defined in Islamic tradition through the concepts of "tevil" (willful misinterpretation) and "tahrif" (deception). Over time, however, this effort of deception (tahrif) has become so organized and complex that many different concepts began to develop that express this. In particular, the commission of technological facilities, communication tools, and other means for guiding mass psychology has begun to render the possibility of using religion as an instrument of exploitation just like other values in political/ideological conflicts. The concept of manipulation is used today to describe this situation.

When looking at the exploitation movements facing the Islamic world today, one sees that all countries that have a relationship with this geography, from America to Europe, are seriously interested in the rhetoric and actions of these structures. In short, those who exploit, who up to now have been fending for themselves, today see an international market and support that they had not hoped for. Have a look at these lines from a current report (Küçük, 2016, pp. 6–11) that explains through clear examples how projects for falsification and destruction are held in the grip of Islamic manipulations: Concepts like "political Islam," "moderate Islam," and "Islamic terror," which have been used in recent years to describe Islam, have been developed by US think-tanks and are Western in origin. These manipulations, which intend to destroy the religion of Islam, blur people's minds and create different perceptions of Islam that, in fact, do not exist.

Whether made for personal interests or for some international accounts, manipulation in every case profits by using religion, turns religious values into commodities, and deceives believers. Religion, intervening in each of these two forms, is estranged from its genuine reality; this form, which impersonates a new one, is available for sale as a commercial/political commodity. Harmonious and manipulative discourses turn into a tool that mostly serve the effort of *conquering from within* by using certain agents from within the Muslims that belong to forces who are accountable to Islam and Muslims. So much so that in time, religious abuse has become an almost institutional structure.

The Role of Education against Abuse

The incidence of abuse generally stems from masses that are ignorant or simple-minded on the topic of religion (Güler, 2000 p. 66). Education is undoubtedly the healthiest way to avoid this ignorance. Since the time of the Blessed Prophet, educational activities that have gone on nonstop in masjids and mosques have gained a more systematic and formal identity through the madrasa system, whose establishment began in the 10th century. The madrasa also continued this qualification up until the last days of the Ottoman Empire. The formalized history of the madrasa in a real sense was initiated generally by Nizamiye in 1067. From this date onward, so to speak, the government has been directly involved in religious education, being government-supported until the end of the Ottoman Empire but having its existence continued through the "civil initiative." The most important reason for this intervention is to maintain political and social unity. At that time, the state, facing Shia and esoteric trends, decided to politically reinforce and universalize the madrasa institution through the state budget in order to simultaneously protect the Sunni doctrine and its own political existence.

The experiences of yesterday shed light on today. From the Great Seljuks to the Ottomans, if the educational institution had not been supported and developed, social unity and state/nation integrity would not be as uncomplicated as it is. Remembering in this way the effect of the loss of quality that the class of Muslim scholars suffered in the decline of the Ottoman Empire is beneficial.

One can say that most whets the appetite of the beneficiaries in this region, particularly in the struggle of international interest experienced in Islamic geography, has been the manipulative discourses prevalent among Muslims. Exclusive approaches, most notably those that incite sectarian conflicts and violence, have been assessed as the most suitable materials for use. The effectiveness of pro-violence structures that in recent years have never left the world agenda and have constantly brought harm to Islam and Muslims through their actions cannot be understood any other way. On the other hand, the existence of mysterious structures that "distract" humans through arguments which have no tangible scientific foundation and interpret without

principles or training according to its own fundamentals of religion is a serious problem that consumes the energy of the Islamic community.

The Role of Imam Hatip Schools against Religious Manipulations

Even as the Islamic world tried to eliminate the abuse and manipulation it faced using the systematic education embodied in the madrasas of the past, similar studies need to be done today. The century of experience that Turkey has gained through the Republic passing into a new political structure shows that religion is still the most important source of unity and cohesion in the land. At the same time, in the case of a neglected religious domain, weakened social support with an environment open to religious abuse becomes a likely situation.

The point that is most effective in preventing an orientation toward abusive religious groups is having individuals with sturdy and sufficient knowledge in the religious domain. Necessary changes must be made to the education system so that an authentic religious education from every level can be provided and so that basic teachings can be grasped holistically through fundamental religious sources like the Qur'an and the Sunnah.

Apparently, protection from religious abuse is a quality that needs to be included in the basic mission of religious education. Imam Hatip Schools, unique to Turkey, are the only institutions to undertake this mission. The fairly integrated situation of these schools within the education system and its reputation with the people is a huge fortune for Turks. What has been experienced from the establishment of the Republic until today teaches Turkey that no other pursuits are necessary. The questions "Why religious education?" and "Why Imam Hatip?" are left aside; from now on Turkey must concentrate on the question "What kind of Imam Hatip?" While looking for answers to this question, one needs to keep in mind that which needs to be done in the face of religious abuse and religious manipulations, which these days especially have begun to occupy people more.

The need for Turkey to cultivate personnel in order for every type of religious service to be met and for expertise in the field of religion, which the Law of Unified Education points toward, is no less today than it was yesterday. In addition to this, promoting a systematic religious education is essential for maintaining a certain level of sensitivity against all the kinds of religious abuse that Turkish society faces. To emphasize again, Imam Hatip Schools are the most appropriate institutions that can facilitate the work of the state and society on this topic.

Before anything else, emphasis on finding a clear sensitivity against exploitation in the vision and mission of the projected program for the Imam Hitap High Schools

should be noted. As a matter of fact, in the case of the field of religious education being left empty, attention is drawn to the superstitious information that will fill its void in a way at the very onset of the program. Therefore, some of the urgent things that need to be done related to opening these schools can be summarized as:

1. To correctly determine the legal and social position of Imam Hatip Schools: The Law of Unified Education (Tevhid-i Tedrisat Kanunu), which identifies the indispensability of these schools, and the article related to the Basic Law of National Education #1739 (Milli Eğitim Temel Kanunu) are legal regulations that identify these schools as an institution that prepares both vocational and higher education. That these schools have been welcomed and appropriated by society since their foundation is also a known fact. The Imam Hatip School, in the eyes of society, is not just a vocational school, at the same time it is an address where children learn about both their religion and the world. Additionally, these schools have also become an important tool where in society stakes its claim on education and the state.

2. To break the influence of ideological debates conducted around the Imam Hatip Schools, studies on how these schools correspond to one reality in a pedagogical, sociological, and legal sense must be deepened and replicated.

3. To re-evaluate the formation that religious services require: When considering the conditions of today, one cannot deny that the quality and quantity of religious services that society will feel it needs require an advanced level of information and equipment. Therefore, the staff who will provide services in this area needs to have at least a bachelor's degree. Imam Hatip Schools must be evaluated as an educational institution that prepares individuals for their undergraduate education.

4. As such, Imam Hatip Schools' undergraduate program needs to be partially revised. More specifically, the topics that need to be known at an expert level in classes such as Fiqh, Tafsir, Hadiths, and the Qur'an need to be satisfied with basic information instead of removing these topics from the program.

5. The programs and courses of Imam Hatip Schools must be re-examined with the intent of raising a generation that is responsive in the face of religious abuse. Cognitive and affective gains related to this topic should be identified and content appropriate to this should be formed. Students must be made aware, especially these days, of the religious manipulations that they will come across in different forms through discourses. In this scope, needed awareness can be provided in content for the Siyar, Fiqh, Tafsir, Hadith, Akaid, the Qur'an, the History of Religions, and Islamic Culture and Civilization courses, related especially to topics that exploiters will want to use.

الملخص الموسع

دور مدارس الأئمة والخطباء في مواجهة الاستغلال «الديني»

Yusuf Batar^a

الملخص

الهدف الرئيس لهذا العمل هو مناقشة التدابير التي يمكن اتخاذها في مجال التعليم للتصدي للتشكيلات «الدينية» الاستغلالية التي نواجهها اليوم وذلك انطلاقاً من حقيقة الاستغلال الديني التي شهدتها التاريخ الإسلامي . من هذا المنطلق الأساسي سيتم تحليل الوظيفة التي لعبتها المدارس الدينية في الماضي والمهمة الملقاة اليوم بهذا الخصوص على عاتق مدارس الأئمة والخطباء . وسيتم تناول الأمر في مبحثين الأول هو موضوع الاستغلال الديني الذي لم يفقد في أي وقت قيمته الراهنة . فمن خلال تحليل المفهوم بحد ذاته سيتم تعريف معنى الاستغلال الديني ودوافعه والأشكال التي يتجلى بها . بعد ذلك سيتم تحليل نماذج عن الاستغلال الديني خلال مرحلة ظهور التشكيلات السياسية والاجتماعية التي أثرت في التاريخ الإسلامي وأيضاً التدابير التي أُخذت على الصعيد التعليمي للتصدي لتلك التشكيلات وسوف تشكل مؤسسة المدارس الدينية محور هذا التحليل . كما سيتم الوقوف عند الانعكاسات المعاصرة لمشكلة الاستغلال - التي لا تزال موجودة في عصرنا الراهن أيضاً كما كانت في الماضي - مع تقديم أمثلة ملموسة عنها . أما المبحث الثاني فيتعلق بدور مدارس الأئمة والخطباء في التصدي للمشاكل التي تسببت بها اليوم مشكلة الاستغلال الديني . في هذا الإطار سيتم تحليل المهمة الملقاة على عاتق مدارس الأئمة والخطباء منذ تأسيسها وحتى اليوم والقاعدة الاجتماعية لهذه المدارس والتعليم الديني الذي تقدمه لمواجهة تيارات الاستغلال الديني الداخلية والخارجية . وسيتم التركيز بشكل خاص على التعديلات الواجب إجراؤها على المناهج الدراسية للأئمة والخطباء والتي تمثل تدابير تعليمية هدفها التصدي للتشكيلات الاستغلالية التي غيّرت في الآونة الأخيرة من شكلها ووسائلها وخلفت آثاراً عصفت بالعالم الإسلامي . النهج الذي سيتم اتباعه في هذا العمل هو تناول النتائج التي تم التوصل إليها من خلال تحليل السجلات التاريخية وما خلصت إليه الدراسات السابقة التي أجريت بهذا الشأن .

الكلمات المفتاحية

الاستغلال • الديني • التعليم • المدارس • الدينية مدارس • الأئمة • والخطباء

المقالة: Batar, Y. (2017). "Dini" manipüasyonlar karşısında İmam Hatip okullarının misyonu

[دور مدارس الأئمة والخطباء في مواجهة الاستغلال الديني]. *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, 1, 29–54.

الرابط الإلكتروني لهذه المقالة: http://dx.doi.org/10.12738/talim.2017.1.0005

موضوع هذه المقالة هو دراسة وظيفة التعليم الديني المنهج في حماية المجتمع والتصدي للاستغلال والتحرير الديني منذ عهد المدارس الدينية وصولاً إلى مدارس الأئمة والخطباء. في هذا الإطار سيتم تناول دور التعليم الديني المنهج في إقصاء خطر الاستغلال الديني الذي كثيراً ما ظهر خلال التاريخ الإسلامي والحركات الاستغلائية التي تغذت عليه. يتمثل هدفنا بتحديد ما يمكن للتعليم الديني فعله للتصدي لعمليات الاستغلال الديني التي باتت تتخذ اليوم شكلاً أكثر تعقيداً وطرح مقترحات حلول لهذه المشكلة.

يُعرّف الاستغلال الديني بأنه استغلال الدين لتحقيق بعض الأهداف واعتباره رأس مال مُدر للربح وذلك دون وجود أي وحدة حال مع الدين أو تشارك أي عالم وجودي معه. الاستغلال الديني يتغذى في أساسه على مصدرين هما: أولاً وقبل كل شيء، لا بد من وجود مرجعية مقدسة وثانياً وجود أتباع دين يرضون بأن يتم استغلال «تدينهم» في علاقة من هذا القبيل.

الوسيلة الأكثر فاعلية في عملية الاستغلال الديني هي ودون أدنى شك تحريف الخطاب الديني عن هدفه. وهكذا فإن المستغلين يقومون عموماً بتحريف الأوامر والقيم الدينية التي يرون أنه بوسعهم استخدامها لتحقيق هدفهم المنشود حيث يحرفونها عن الهدف الذي تعظ به ويستغلونها بما يخدم مصالحهم. هذا الاستغلال الخبيث يمكن تعريفه في العرف الإسلامي بمفاهيم من قبيل «التأويل» و«التحريف». بيد أن هذا التحريف اتخذ على مر الزمن شكلاً معقداً ومنظماً إلى درجة أنه بدأت تظهر مفاهيم متعددة للتعبير عنه. مع التقدم التقني خصوصاً وظهور ووسائل التواصل الاجتماعي والوسائل الأخرى التي توجه الجموع نفسياً بات الدين أيضاً - كباقي القيم الأخرى - وسيلة استغلال يمكن استخدامها بشكل أكثر فاعلية في النزاعات السياسية والإيديولوجية. ويُستخدم مفهوم الاستغلال لتعريف الوضع الراهن الذي وصلنا إليه اليوم.

بالنظر إلى حركات الاستغلال التي يواجهها العالم الإسلامي اليوم نلاحظ أن أمريكا وأوروبا وجميع الدول التي لديها مصالح في المنطقة تهتم بدرجة كبيرة بأقوال وأفعال هذه التشكيلات. باختصار فإن المستغلين الذين كانوا حتى الأمس مكتفين ذاتياً بات لديهم اليوم الدعم والسوق الدولي الذي يحلمون به. فلنتأمل هذه الأسطر التي وردت في تقرير حديث يقدم نماذج ملموسة تظهر كيف أضحى الإسلام عرضة لمشروع تحريف وتخريب ووقع في شرك التلاعب (كوتشوك، ١٩٠٢: ٦-١١): إن المفاهيم المستخدمة خلال السنوات الأخيرة لوصف الإسلام من قبيل «الإسلام السياسي» و«الإسلام المعتدل» و«الإرهاب الإسلامي» هي مفاهيم نشأت في الغرب وتم تطويرها في مؤسسات الفكر الأمريكية. هذه التحريفات الرامية إلى هدم الدين الإسلامي تثير ارتباكاً ذهنياً لدى الناس وتوجد تصورات مختلفة غير موجودة في الواقع عن الإسلام.

سواء كان الاستغلال نابعا عن مصالح فردية أو حسابات دولية فإنه وفي كل من الحالتين يعني تحقيق مصالح باستخدام الدين وتحويل القيم الدينية إلى بضاعة وخداع المتدينين. إن الدين الذي يتم تحريفه بأي من الحالتين يتعد عن جوهره وحقيقته ويتخذ شكلاً جديداً آخر وهذا الشكل يتم بيعه كبضاعة تجارية أو سياسية. خلاصة القول إن الخطاب المحرف قد تحول إلى أداة تقدم أكبر خدمة لمجهود القوى التي تحاول تصفية حساباتها مع الإسلام والمسلمين و«فتح القلعة من داخلها» مستخدمة عملاء من بين المسلمين أنفسهم. وهكذا فإن الاستغلال الديني قد اتخذ مع مرور الوقت شكلاً مؤسسياً بكل معنى الكلمة.

دور التعليم في التصدي للاستغلال الديني

ينبع الاستغلال عموماً من افتقار الجماهير إلى الوعي الديني أو سذاجتها (غولير، ٢٠٠٢: ٦٦). والطريقة المثلى للقضاء على انعدام الوعي هذا هي ودون أدنى شك التعليم. إن الفعاليات التعليمية التي بدأت منذ عهد النبي (ص) في إطار المساجد والجوامع واستمرت دون توقف منذ ذلك العهد اكتسبت هوية رسمية وأكثر منهجية مع نشوء نظام المدارس الدينية التي بدأت بالظهور في القرن العاشر. وحافظت المدارس على وصفها هذا حتى أواخر العهد العثماني. وعموماً تؤرخ «مدارس نظامية» التي تأسست عام ٧٦٠١ لبداية اكتساب المدارس الدينية الصفة الرسمية.

وإن صح التعبير فإن التعليم الديني كان حتى ذلك الوقت مجرد «مبادرة مدنية» تنال دعماً حكومياً لكن واعتباراً من ذلك التاريخ تدخلت الدولة بالتعليم بشكل مباشر. وكان أهم أسباب هذا التدخل هو حماية الوحدة السياسية

والاجتماعية ففي ذلك الحين وحتى تتمكن الدولة من حماية العقيدة السنية ووجودها السياسي من الشيعة ومن التيارات الباطنية لجأت إلى انتهاج سياسة دعم المدارس الدينية من ميزانية الدولة وتوسيع انتشارها.

تجربة الأمس تلقي الضوء على يومنا هذا. فلو أنه لم يتم دعم وتطوير المؤسسة التعليمية منذ العهد السلجوقي وحتى العهد العثماني لما أمكن حماية الوحدة المجتمعية والتلاحم بين الدولة والشعب بهذه السهولة. وهنا لا بد من التنويه إلى الأثر الذي لعبه تراجع مستوى طبقة العلماء في تقهقر الدولة العثمانية.

وبوسعنا القول إن الخطاب المحرّف الذي يكتسب رواجاً بين المسلمين هو أكثر ما يثير شهية الطامعين بالمنطقة وخصوصاً في ظل تنازع المصالح الدولية الذي تشهده البلاد الإسلامية. كما أن النزاعات المذهبية والمناهج الإقصائية المحرّضة على العنف هي على الأخص أفضل وسيلة قابلة للاستغلال وليس هناك تفسير آخر لمدى فعالية الكيانات الموالية للعنف والتي باتت خلال السنوات الأخيرة حديث العالم باستمرار والتي تُلحق الضرر بالإسلام والمسلمين بلا هوادة بما تقوم به من أفعال. من ناحية أخرى فإن وجود كيانات سرية «تسلب الناس عقولهم» بحجج ليس لها أي سند ملموس بالمعنى العلمي، كيانات عديمة المبادئ باطنية تفسر النصوص الدينية الأساسية على هواها هذه الكيانات هي مشكلة خطيرة تمتص طاقة الأمة.

دور مدارس الأئمة والخطباء في التصدي للاستغلال الديني

كما حاول العالم الإسلامي بالأمس تحييد خطر التحريف والاستغلال الديني اللذان تعرض لهما من خلال التعليم الممنهج الذي تُرجم بشكل ملموس بالمدارس الدينية فإن عليه اليوم أيضاً عمل حملة مشابهة. التجربة الممتدة على مدى قرن من الزمن في تركيا التي اكتسبت بنية سياسية جديدة مع تأسيس الجمهورية تُظهر أن الدين لا يزال حتى الآن أحد أهم مصادر الوحدة والتلاحم على هذه الأرض. في الوقت ذاته فإن إهمال المجال الديني من شأنه إضعاف التلاحم الاجتماعي وتهيئة المناخ المناسب للاستغلال الديني.

الأمر الأهم في منع الانجرار وراء الجماعات الدينية الاستغلالية هو تمتع الأفراد بالمعرفة السليمة والكافية في مجال الدين. وحتى يتسنى تقديم تعليم ديني صحيح في جميع المستويات وإفهام مصادر الدين الرئيسية من قرآن وسنة وتعاليم أساسية بشكل شمولي فإنه لا بد من إدخال التعديلات اللازمة على المناهج التعليمية.

من الواضح أن سمة الحماية من الاستغلال الديني يجب أن تكون السمة الرئيسية في المهمة الأساسية للتعليم الديني. وإن مدارس الأئمة والخطباء هي المؤسسات الوحيدة المرشحة لتولي هذه المهمة في تركيا فهي تتمتع بوضع متكامل بمعنى الكلمة بما تحظى به من مكانة لدى الشعب وبنظامها التعليمي الحالي وهذا يمثل فرصة كبيرة لنا. التجارب المختلفة التي عشناها منذ تأسيس الجمهورية وحتى الآن تثبت أن لا داع للبهت عن بدائل أخرى بل بات يتوجب علينا أن نطرح جانباً أسئلة من قبيل «لماذا التعليم الديني؟» أو «لماذا الأئمة والخطباء؟» وأن نصب جل اهتمامنا على الإجابة على سؤال «كيف يجب أن تكون الأئمة والخطباء؟». ولدى بحثنا عن الإجابة علينا أن نضع نصب أعيننا ما يجب عمله للتصدي للاستغلال والتحريف الديني اللذين باتا اليوم على الأخص يقضان مضجعنا أكثر فأكثر.

إن حاجتنا الآن إلى تنشئة متخصصين في المجال الديني وتلبية جميع أنواع الخدمات الدينية المشار إليها في «قانون توحيد التعليم» لا تقل أبداً عن حاجتنا إلى ذلك بالأمس. فضلاً عن ذلك فإنه لا غنى عن نشر التعليم الديني الممنهج للحفاظ على مستوى معين من الوعي حيال جميع أشكال الاستغلال الديني التي يواجهها مجتمعنا. وهنا يجب التأكيد مرة أخرى على أن مدارس الأئمة والخطباء هي الجهة الأمثل لتسهيل عمل الدولة والمجتمع على حد سواء بهذا الشأن.

قبل كل شيء يجب القول إن رؤية ومهمة البرنامج التعليمي المقترح لثانويات الأئمة والخطباء يؤكدان بوضوح ضرورة التصدي للاستغلال الديني فمقدمة البرنامج المذكور تشير إلى أن الخرافات ستملأ مجال التعليم الديني بشكل أو بآخر في حال تركه فارغاً. بوسعنا إيجاز ما يجب فعله على وجه السرعة بخصوص مدارس الأئمة والخطباء بما يلي:

تحديد الوضع القانوني والاجتماعي لمدارس الأئمة والخطباء بشكل صحيح: نص «قانون توحيد التعليم» على أنه لا يمكن الاستغناء عن هذه المدارس كما أن المادة ذات الصلة رقم ٩٣٧١ الواردة في «القانون الأساسي للتعليم الوطني»

تشير إلى أن هذه المدارس تُعد الطلبة للتعليم العالي والمهني على حد سواء. ومن المعلوم أيضا كيف تلقى المجتمع هذه المدارس واحتضنها منذ تأسيسها وحتى الآن. فمدارس الأئمة والخطباء لم تكن في نظر المجتمع مجرد مدارس مهنية وحسب بل كانت وفي نفس الوقت عنوانا لتعليم الأطفال تعليما دينيا ودنيويا وأداة مهمة بيد المجتمع للحفاظ على تعليمه والذود عن دولته.

للمحد من تأثير النقاشات الإيديولوجية حول مدارس الأئمة والخطباء لا بد من تعميق وتوسيع نطاق الأعمال الرامية لتسليط الضوء على ماهية هذه المدارس من النواحي التربوية والاجتماعية والقانونية.

إعادة النظر بتأهيل الذين سيتولون تقديم خدمات دينية: بالنظر إلى ظروفنا الراهنة لا يسعنا إنكار أن نوعية وكم الخدمات الدينية التي يحتاجها المجتمع يجب أن تكون مزودة بمعرفة ووسائل متقدمة. بالتالي فإن من سيعملون في مجال الخدمة الدينية يجب أن يكونوا من حملة الليسانس على الأقل. ويجب النظر إلى مدارس الأئمة والخطباء كمؤسسة تعليمية تؤهل الفرد لتلقي التعليم العالي المذكور.

بالتوازي مع ذلك يجب مراجعة مناهج ثانويات الأئمة والخطباء بشكل جزئي. بعبارة أوضح يجب أن تُستبعد من دروس مثل الفقه والتفسير والحديث وعلم الكلام المواضيع التي تتطلب مستوى تخصصيا والاكتفاء بالمعلومات الأساسية في تلك الدروس.

يجب إعادة النظر بمنهاج ودورس مدارس الأئمة والخطباء من أجل تنشئة جيل واع محصن من الاستغلال الديني. وفي هذا الصدد لا بد من تحديد المكاسب المعرفية والوجدانية وإعداد محتوى يتلاءم معها. ويتعين توعية طلبتنا بشأن الاستغلال الديني الذي يتخذ أشكالا وخطابات مختلفة في عصرنا الراهن على الأخص. في هذا الإطار يمكن القيام بالتوعية اللازمة حول المواضيع التي يلجأ المستغلون إلى استخدامها لصالحهم وذلك من خلال دروس المعلومات الدينية الأساسية، السيرة النبوية، الفقه، التفسير، الحديث، العقيدة وعلم الكلام، تاريخ الأديان، الثقافة والحضارة الإسلامية.

المراجع/Kaynakça/References

- Aktay, Y. (2000). Cumhuriyet döneminde din politikaları ve din istismarı. *İslâmiyat*, 3(3), 37–49.
- Ateş, A. O. (2004). Din tahrifi ve istismarı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1–40.
- Bozkurt, N. (2000). Abbasiler’de iktidarın meşruiyeti üzerine bir analiz. *İslâmiyat*, 3(3), 147–158.
- Chambers, N. (2004). Sermaye piyasalarında manipülasyon ve İMKB’deki örnekleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 24, 62–72.
- Çelebi, A. (1998). *İslam’da eğitim öğretim tarihi* (A. Yardım, Çev.). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Çiftçi, A. (2000). Din istismarı: Kavramsal ve kuramsal bir çalışma-sosyolojik bir yaklaşım. *İslâmiyat*, 3(3), 11–28.
- Ejder, Y. (2001). *Hukuk sözlüğü* (6. basım). Ankara: Yetkin Yayınları.
- El-İsfehâni, R. (2001). *Müfredâtü-elfâzi’l-Kur’an* (3. basım). Şam: Dâru’l-Kalem Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2000). Din istismarı, hukuk ve temel haklar. *İslâmiyat*, 3(3), 29–36.
- EtimolojiTürkçe. (t.y.). *Semere*. www.etimolojiturkce.com/kelime/semere adresinden edinilmiştir.
- Evik, A. H. (2004). *Sermaye piyasası araçlarının değerini etkileyebilecek aldatıcı hareketler yapma (Manipülasyon suçları)*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Gözütok, Ş. (2002). *İlk dönem İslam eğitim tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Gözütok, Ş. (2012). *İslam’ın altın çağında ilim*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Güler, İ. (2000). Reel politikada dinî değer, kavram ve sembollere atıfta bulunmanın doğurduğu sorunlar. *İslâmiyat*, 3(3), 51–67.
- Hatiboğlu, S. M. (2000). *İslâmiyat*, III (Din İstismarı Özel Sayısı, Editör Yazısı). *İslâmiyat*, 3(3), 7–9.

- Hökekleli, H. (2011). *Din psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Kılıç, R. (2011). Selçuklulardan Osmanlılara medreseler ve yönetim ilişkileri. C. Öztürk (Ed.), *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve kültür yazıları* içinde (s. 857–871). Ankara: Pegem Yayınları.
- Kırbaşoğlu, M. H. (1999). *İslam düşüncesinde hadis metodolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Kırbaşoğlu, M. H. (2000). İstismara elverişli münbit toprak: Hadisler. *İslâmiyat*, 3(3), 121–137.
- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kubbealtı Lügati. (t.y.). *İstismar*. <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=istismar&mi=0> adresinden edinilmiştir.
- Küçük, A. (2016). *Manipülasyonların kısacasında İslam* (Sunuş yazısı). İstanbul: Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi Yayını.
- Küçük, C. (1989). Abdülhamid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. I, s. 217–224). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Lodziak, C. (2003). *Kapitalizm ve kültür; ihtiyaçların manipülasyonu* (B. Kurt, Çev.). İstanbul: Çitlenbik Yayınevi.
- Makdisi, G. (2007). *İslam'ın klasik çağında din hukuk eğitimi* (H. T. Başoğlu, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Parladır, S. (1987). Medrese hakkında pedagojik bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, 151–182.
- Redhouse, (1994). *İngilizce-Türkçe büyük sözlüğü*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- Sarıçam, İ. (2000). *Klasik dönem İslam tarihinde din istismarı – Dört Halife ve Emevi Dönemi*. *İslâmiyat*, 3(3), 139–146.
- Saydam, A. (2012). *İletişimin akıl ve gönül penceresi algılama yönetimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Schiller, H. (1993). *Zihin yönlendirenler* (C. Cerit, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Şaylan, G. (2003). *Değişim, küreselleşme ve devletin yeni işlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- T. C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. (2016, Ekim). *Dini İstismar Hareketi FETÖ/PDY Olağanüstü Din Şûrası Kararları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://webdosya.diyaret.gov.tr/anasayfa/UserFiles/Document/TextDocs/9a7d78e1-1513-4ef7-b294-e24dd4151b33.pdf> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. (t.y.). *Öğretim programları*. <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/14> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (t.y.a). *İstismar*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C4%B0ST%C4%B0SMAR adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (t.y.b). *Manipülasyon*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.591bf9a321f023.83938512 adresinden edinilmiştir.
- Türk, M. S. (2014). Algı yönetimi ve iletişim: Algının ötesinde bir gerçeklik var mı? B. Karabulut (Ed.), *Algı yönetimi* içinde (s. 13–38). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Wikipedia. (t.y.). *İlmli İslam*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Il%C4%B1m%C4%-20B1_%C4%B0slam adresinden edinilmiştir.